

Андрій Бойчук, к. ю. н.

суддя Приморського району м. Одеси, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Andrii Boichuk, PhD in Law

Judge of the Primorsky district of Odesa, Ukraine

FEATURES OF LEGAL RESPONSIBILITY FOR LEGAL INFRINGEMENT IN THE FIELD OF PROTECTION OF THE NATURE RESERVE FUND

The article defines the forms and types of responsibility for violation of the legislation on the nature reserve fund of Ukraine, investigates the types and composition of crimes that violate the regime of protection of territories and objects of the nature reserve fund of Ukraine, features of administrative, criminal, civil, disciplinary responsibility for the damage caused to the territories and objects of the nature reserve fund of Ukraine, as well as analyzed the gaps of legislative regulation in this area and suggested ways of their removal, in particular, of foreseeing administrative liability for the absence or improper registration of the relevant documentation, which must be kept within the territories and objects of the nature reserve fund in accordance with the nature protection legislation of Ukraine, as well as the need to establish criminal liability for reckless destruction or damage to especially protected natural areas and objects.

Keywords: legal responsibility, nature reserve fund of Ukraine, ecological offense, offenses on basic and additional ecological legislation, administrative liability, criminal liability, civil law, disciplinary responsibility.

Проблематика теми. Сучасні демократичні перетворення в Українській державі неминуче торкаються питань вирішення складних екологічних проблем, пов'язаних із частішими проявами заподіяння шкоди природі взагалі, окремим природним компонентам або життю і здоров'ю людини, зокрема, внаслідок забруднення довкілля у зв'язку з господарською діяльністю, або ж унаслідок стихійних явищ, викликаних значним техногенним впливом на довкілля. У цій ситуації значення природоохоронних територій і, зокрема, територій та об'єктів природно-заповідного фонду як їхньої складової, об'єктивно підвищується. Для того, щоб загальмувати темпи змагання людини з природою і стабілізувати поглиблення екологічної кризи, території та об'єкти природно-заповідного фонду мають виконувати стабілізуючу функцію, бо саме вона переплітається з уже існуючими: з охороною рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин, збереженням біорізноманіття та іншими. Проте відсутність постійного оновлення та вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у галузі збереження довкілля, змушує повертатися до означеної проблеми знову і знову. З огляду на це саме інститут екологічно-правової відповідальності є обов'язковим елементом механізму правового регулювання суспільних відносин у державі, бо він вимагає від правозобов'язаних суб'єктів і уповноважених осіб відповідально ставитися до питань екології. Причому способи і заходи такого спонування різноманітні, а їх сукупність і становить загальноправову категорію юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток правового регулювання охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду (далі: ПЗФ) має базуватись на наукових засадах і бути пов'язаним із загальноправовими, економічними, соціальними та іншими умовами у державі, враховувати особливості еволюції відповідної сфери в попередні періоди. Тобто, для створення ефективної системи правового забезпечення необхідно здійснити наукове дослідження у відповідній сфері.

Аналіз публікацій показує, що питанням юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи присвячена значна кількість літератури. Це, насамперед, дослідження українських правознавців: В. І. Андрейцева, О. О. Бакая, Г. І. Балюк, В. Д. Басая, В. М. Бевзенка, Ю. О. Вовка, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, Заржицького, В. А. Зуєва, І. І. Каракаша, Н. Р. Кобецької, В. М. Комарницького, В. В. Костицького, А. В. Котелевець, С. М. Кравченко, М. В. Краснової, Н. Д. Красіліч, І. А. Куян, Я. І. Лазаренка, Н. Р. Малишевої, Х. М. Марич., П. В. Мельника, В.Л. Мунтяна, В. В. Носіка, О. О. Погрібного, В. К. Попова, Б. Г. Розовського, С. В. Шарапової, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги, В. З. Янчука та інших. Однак проблеми існуючих правопорушень у галузі охорони навколишнього природного середовища та юридичної відповідальності, що настає за їх учинення, досліджені недостатньо.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природно-заповідного фонду, виявленні недоліків правового регулювання відносин в цій сфері.

Виклад основного змісту. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері охорони об'єктів природно-заповідного фонду має як актуальне, так й особливе значення, бо такі об'єкти дозволяють зберегти ландшафтне та біологічне різноманіття, генетичний фонд, місця оселення та зростання цінних видів флори та фауни. Аналіз наукової літератури, присвяченої цьому питанню, дозволяє стверджувати, що порушення законодавства про ПЗФ це протиправне, вчинене праводієздатним суб'єктом, винне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на порядок організації, охорони, ефективного використання ПЗФ України, відтворення його природних комплексів та об'єктів, внаслідок чого їм завдається шкода (або створюється реальна загроза її заповідання), за вчинення якого законодавством передбачена підвищена юридична відповідальність.

Однак слід враховувати, що в той же час у природоохоронній практиці може мати місце безвинна (абсолютна) відповідальність – за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки. Зважаючи на загальну теорію права, юридичну відповідальність традиційно поділяють на кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та інші. Обґрунтування існування окремого виду «екологічної відповідальності» пов'язане з наявністю у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» розділу XV, який називається «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища»¹. Відповідальність за порушення екологічного законодавства завжди безпосередньо є пов'язаною з негативними правовими наслідками як результатом неправомірних дій винної особи. Екологічне законодавство України закріплює перелік земельних, водних, лісових, атмосфероповітряних, фауністичних, флористичних правопорушень, порушень законодавства про надра, про режим територій та об'єктів ПЗФ, інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, тощо.

Одним з перших нормативно-правових актів, прийнятих у цій сфері в незалежній Україні, є Закон «Про природно-заповідний фонд України»², розділом X якого, що носить назву «Відповідальність за порушення законодавства про природно-заповідний фонд», встановлено види відповідальності за правопорушення у цій сфері. За ст. 64, юридична відповідальність за порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ являє собою комплекс заходів дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності.

Виходячи зі змісту цієї статті усі правопорушення доцільно розділити на три групи: 1) порушення порядку використання об'єктів ПЗФ (діяльнісний аспект. – Авт.); 2) невжиття заходів до попередження негативних впливів (превентивний аспект. – Авт.); 3) самовільна зміна меж відведених територій (автономний аспект. – Авт.).

До першої з цих груп необхідно віднести:

а) нецільове використання територій та об'єктів ПЗФ, порушення вимог проектів створення та організації територій природно-заповідного фонду;

б) здійснення в межах територій та об'єктів ПЗФ, їх охоронних зон забороненої господарської діяльності;

¹ Закон про охорону навколишнього природного середовища 1991 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 41, 546.

² Закон про природно-заповідний фонд 1992 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 34, 502.

в) організація на територіях та об'єктах ПЗФ, в їх охоронних зонах господарської діяльності без попереднього проведення екологічної експертизи або з порушенням її висновків.

До другої групи належать:

г) невжиття заходів щодо попередження і ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на території та об'єкти ПЗФ;

д) порушення строків і порядку розгляду клопотань про створення територій та об'єктів ПЗФ;

е) порушення вимог щодо використання територій та об'єктів ПЗФ;

є) перевищення допустимих хімічних, фізичних, біотичних та інших впливів і антропогенних навантажень, порушенні вимог наданих дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ.

Третя група складається з таких правопорушень, як:

ж) псування, пошкодження чи знищення природних комплексів територій та об'єктів ПЗФ та зарезервованих для включення до його складу;

з) самочинна зміна меж, відведення територій та об'єктів ПЗФ для інших потреб.

Серед видів юридичної відповідальності, за силою впливу на порушників суспільних відносин у галузі охорони територій та об'єктів ПЗФ і за кількістю застосування, виділяється адміністративна відповідальність, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників уповноваженими державними органами адміністративних стягнень та заходів адміністративного впливу. Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства передбачена в Кодексі України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.¹ з наступними численними змінами і доповненнями (далі: КУпАП). Останній містить спеціальну главу 7, в якій передбачені «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури». Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення (адміністративна провина) у сфері використання природних ресурсів та охорони довкілля, тобто винне, протиправне діяння, що порушує екологічний правопорядок в суспільстві, за яке законодавством передбачена адміністративна відповідальність. Це визначення адміністративного правопорушення безпосередньо впливає із змісту ст. 9 КУпАП. Слід зазначити, що адміністративна відповідальність є оперативним засобом впливу на правопорушників, які допускають суспільно шкідливі вчинки у галузі використання природних об'єктів та охорони навколишньої природного середовища. У більшості випадків для застосування юридичної відповідальності в адміністративному порядку не потрібно визначення розміру заподіяної шкоди. Для її покладання достатнім є сам факт здійснення адміністративного правопорушення, зокрема в сфері природокористування і природоохорони.

Разом з тим слід наголосити, що об'єктом правопорушення, передбаченого ст.ст. 77-1 та 88-1 КУпАП, є інші об'єкти правової охорони, а вчинення порушення в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду розглядається лише як кваліфікуюча ознака цих статей. Разом з тим, стаття 91 КУпАП розглядає як об'єкт правопорушення саме території та об'єкти ПЗФ. Вона передбачає відповідальність за здійснення в межах територій та об'єктів ПЗФ, їх охоронних зон, а також територій, зарезервованих для наступного заповідання, забороненої господарської та іншої діяльності, порушення інших вимог режиму цих територій та об'єктів, самовільну зміну їх меж, невжиття заходів для попередження і ліквідації негативних наслідків аварій або іншого шкідливого впливу на території та об'єкти ПЗФ. Таким чином, ст. 91 КУпАП являє собою профільну та універсальну статтю, за якою здійснюється притягнення до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про ПЗФ. Виходячи з вимог ст. 24 КУпАП в залежності від характеру, змісту і виду екологічного правопорушення, можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення: винесення попередження; стягнення штрафу; оплатне вилучення предмету, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права займатися діяльністю, пов'язаною з використанням природних об'єктів та їх ресурсів; притягнення до виправних робіт; застосування адміністративного арешту. У зв'язку з цим, ст. 25 КУпАП передбачає адміністративні стягнення, у т.ч. за екологічні правопорушення на основні і додаткові. Так, оплатне вилучення

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: чинне законодавство зі змінами та доп. станом на 2 січ. 2016 року (офіц. текст) (2016). Київ: Паливода А.В.

об'єкта природи чи конфіскація предметів, які стали знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, можуть застосовуватися у вигляді як основного, так й додаткового стягнення. Відповідно до ч. 2 ст. 25 КУпАП, за одне адміністративне правопорушення може бути покладено основне або основне і додаткове стягнення.

Отже, адміністративна відповідальність є досить поширеним засобом охорони територій та об'єктів ПЗФ, однак її видова характеристика і застосування потребують свого вдосконалення.

Кримінальна відповідальність за природноресурсові й екологічні правопорушення передбачена у розд. VIII Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р.¹ (далі: ККУ), який цілком присвячений злочинам проти довкілля. Зазначений розділ чинного ККУ передбачає відповідний перелік найбільш небезпечних кримінальних правопорушень у сфері використання природних ресурсів і охорони довкілля.

Єдиною підставою кримінальної відповідальності визнається злочин, яким, відповідно до ч. 1 ст. 11 ККУ, є передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Кримінальна відповідальність за екологічні злочини, на думку В. І. Андрейцева, – це стан розвитку суспільних відносин, в якому реалізуються засоби кримінально-правового покарання осіб, винних у здійсненні екологічного правопорушення з високим рівнем екологічного ризику і екологічної небезпеки для навколишнього природного середовища, природних ресурсів, життя і здоров'я людей².

Будь-які протиправні дії, спрямовані на такі об'єкти, з урахуванням їх особливої цінності й винятковості повинні розглядатися як злочин незалежно від розміру заподіяного збитку чи характеру дії (ч. 1). У випадку заподіяння посяганням істотної шкоди чи злочинного впливу на велику за розмірами територію особливо охоронюваного природного об'єкта чи значній їх кількості вчинене має оцінюватися як кваліфікуючий злочин (ч. 2)³. Необхідно зазначити, що ця доктринальна пропозиція С. Б. Гавриша реалізована у чинному законодавстві: ст. 252 ККУ передбачає відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів ПЗФ. Враховуючи особливу екологічну, наукову, рекреаційну, освітньо-виховну та іншу цінність природних територій та об'єктів, що є предметом злочинного посягання, передбаченого ст. 252 ККУ, вважаємо за доцільне передбачити кримінальну відповідальність також за їх необережне знищення або пошкодження. До особливостей покладання мір кримінальної відповідальності за порушення природноресурсового й екологічного законодавства варто віднести і те, що застосовуються тільки в судовому порядку на підставі розгляду матеріалів розслідуваної кримінальної справи. Позасудова кримінальна відповідальність, у т. ч. за природноресурсові й екологічні правопорушення, застосовуватися не може.

Найбільшу теоретичну і практичну складність викликає розмежування протиправних дій у сфері природокористування і природоохорони на кримінальні злочини й адміністративні провини. Найчастіше одні і ті ж порушення правил природокористування чи вимог щодо охорони навколишнього природного середовища тягнуть за собою в одних випадках кримінальну, а в інших адміністративну відповідальність. Діюче екологічне законодавство не містить однозначної відповіді на це запитання. Так, ст. 70 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» вказує на те, що визначення складів екологічних правопорушень і кримінальних злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Традиційним критерієм розмежування кримінальних злочинів від адміністративних провин у цих галузях законодавства є ступінь суспільної небезпеки правопорушення та конкретна обставина його здійснення. Додатковими критеріями можуть бути розміри заподіяної шкоди довкіллю, тяжкість наслідків економічного характеру, що настали, та інші обставини. Адміністративна відповідальність є оперативним засобом впливу на правопорушників, які допускають суспільно шкідливі вчинки у галузі використання природних об'єктів та охорони навколишньої природного середовища. У більшості випадків для застосування юридичної

¹ *Кримінальний кодекс України 2001* (Верховна Рада України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. <<http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/2341-14>>.

² Андрейцев, В.І. (1996). *Екологічне право: курс лекцій: навч. посібник [для юрид. фак. вузів]*. Київ: Вентурі, 202.

³ Гавриш, С.Б. (1994). *Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства*: Монографія. Харьков, 101-102.

відповідальності в адміністративному порядку не потрібно визначення розміру заподіяної шкоди. Для її покладання достатнім є сам факт здійснення адміністративного правопорушення, зокрема в сфері природокористування і природоохорони».

Правову основу цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення складають положення природноресурсових кодексів і вимоги природоохоронних та середовищезахисних законів.

Застосування цивільно-правової відповідальності у галузі охорони природних об'єктів має суттєві особливості. Тому слід розглянути підходи різних представників цивільно-правової доктрини до визначення цієї категорії.

Цивільно-правова відповідальність, зазначає Я. М. Шевченко, є видом юридичної відповідальності, що полягає у настанні передбачених цивільно-правовою нормою негативних майнових наслідків, які завжди є для правопорушника додатковим майновим обтяженням (додатковими майновими втратами або майновими обов'язками)¹. Цивільно-правова відповідальність за порушення природно-заповідного законодавства настає незалежно від притягнення правопорушника до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Вона має компенсаційний характер, що впливає із ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Цивільно-правова відповідальність має майновий характер, однак поняття «майнова відповідальність» є значно ширшим, ніж поняття «цивільно-правова відповідальність». Як зазначає С. М. Кравченко, майнова відповідальність обслуговує низку галузей права і у кожній з них, маючи значну специфіку, утворює підвиди: цивільно-правова відповідальність, матеріальна відповідальність робітників і службовців за трудовим правом, матеріальна відповідальність за порушення природоохоронного законодавства².

На думку В. М. Завгородньої, під майновою відповідальністю розуміються всі види відповідальності, пов'язані з впливом на майнову сферу правопорушника: як цивільно-правову та матеріальну відповідальність за трудовим правом (правовідновлювальна відповідальність), так і ті випадки штрафної відповідальності, які пов'язані із застосуванням до правопорушника майнових стягнень³. Ряд авторів, відзначаючи специфіку даного виду відповідальності, розглядає її в межах цивільно-правового інституту відшкодування шкоди. Так, О. С. Колбасов вважає, що до регулювання відносин по відшкодуванню шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природні об'єкти, застосовуються загальні положення цивільного права по зобов'язаннях, що виникають по факту заподіяння шкоди. Однак специфіка відшкодування даної шкоди, а також особливості її змісту визначають необхідність додаткового спеціального регулювання порядку її відшкодування. Тому на розвиток загальних положень цивільного права про відшкодування шкоди видаються спеціальні норми про відшкодування шкоди, заподіяної неправомірним використанням природних об'єктів⁴. При цьому ч. 5 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів. Це означає, що цивільно-правова відповідальність для заподійовичів шкоди природному середовищу може наступити незалежно від застосування до них мір інших видів юридичної відповідальності, передбачених нормами чинного законодавства.

Підсумовуючи можемо зазначити, що цивільна відповідальність за екологічні правопорушення в основному носить компенсаційний характер. Вона полягає в покладанні на заподійовича шкоди природним ресурсам або природному середовищу несприятливих наслідків майнового характеру у вигляді цивільно-правових санкцій.

¹ Шевченко, Я.М. (2004). Цивільне право України. Академічний курс: Підручник. У двох томах. Т. 2. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 436.

² Кравченко, С.Н. (1981). *Матеріальна відповідальність в системі охорони природи*. Київ: Вища школа, 40-42.

³ Завгородня, В.М. (2004). *Майнова відповідальність за порушення лісового законодавства*: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Київ, 22.

⁴ Колбасов, О.С. (1976). *Екологія: політика – право. Правовая охорона природи в ССРСР*. Москва: Наука, 99-100.

Застосування цивільно-правових мір відповідальності за заподіяння шкоди природі має цілий ряд особливостей. Екологічна шкода, заподіяна природному середовищу, проявляється в погіршенні якості довкілля, що не піддається повному відшкодуванню. Ця шкода має властивості особливого прояву в просторі та часі. При відшкодуванні шкоди, заподіяної природним ресурсам чи навколишньому середовищу, стягненню підлягають майбутні витрати власників та природокористувачів задля поновлення природних компонентів, відтворення природних ресурсів або відновлення якості природного середовища. Наведені та інші особливості шкоди природному середовищу передбачені в екологічному законодавстві та мають враховуватися при покладанні цивільно-правової відповідальності за вчинені правопорушення.

Природне походження об'єктів довкілля та відсутність їхнього вартісного виразу в трудових витратах обумовлюють застосування таксового методу обчислення заподіяної шкоди. Такси за юридичною природою являють собою специфічні майново-правові санкції, головна функція яких – компенсація шкоди, заподіяної неправомірним використанням природних об'єктів. Розмір такс залежить від розміру заподіяної шкоди. Однак на відміну від санкцій цивільно-правової відповідальності, яка передбачає в першу чергу відшкодування шкоди в натурі і лише у випадку неможливості цього – грошову компенсацію, такси являють собою заздалегідь обчислений і зафіксований у твердій грошовій сумі розмір шкоди. Цим вони нагадують штраф як захід адміністративного впливу. До складу такс включається такий компонент, як затрати на відновлення природних об'єктів, причому навіть у тих випадках, коли компенсація збитків є практично неможливою, враховуючи незворотність деяких природних процесів¹. Але, не дивлячись на наявність штрафних елементів у таксах, їх, як підкреслюють С. М. Кравченко² і В. Д. Басай³, неможливо ототожнювати з штрафом, як заходом адміністративного впливу.

По-перше, основне призначення такс – відшкодування шкоди, заподіяної об'єктам природи. Такси – специфічні санкції відповідальності, основною функцією якої є компенсаційна: обчислення розміру стягнень за шкоду настає лише у випадках заподіяння шкоди неправомірним використанням природних об'єктів, неправомірним заподіянням їм шкоди, а розмір такс залежить від об'єкту природи, якому заподіяна шкода та її розміру. Штраф же накладається незалежно від того, чи заподіяна правопорушником шкода, тому розмір штрафу не співставляється з розміром шкоди, якщо вона є.

По-друге, сплата штрафу не звільняє правопорушника від відшкодування заподіяної шкоди, а сума штрафу не покриває розміру шкоди. Стягнення ж обчислюється у відповідності з таксами шкоди і теоретично повністю відшкодовує її.

По-третє, стягнення шкоди за таксами здійснюється у судовому, а штрафу – в адміністративному порядку⁴.

Таким чином, єдине призначення такс – це бути критерієм для визначення розміру шкоди, заподіяної природним об'єктам. Такси відображають один із способів обчислення шкоди. А спосіб обчислення шкоди не може слугувати підставою для виділення особливого виду відповідальності. Таксовий метод підрахунку шкоди не змінює порядку застосування принципів та умов майнової відповідальності, тому варто погодитися із думкою Ю.С. Шемшученка про те, що майнова відповідальність за порушення вимог екологічного законодавства із застосування такс є цивільно-правовою відповідальністю⁵.

Отже, формами майнової відповідальності за шкоду, заподіяну територіям та об'єктам ПЗФ, є цивільно-правова відповідальність і матеріальна відповідальність (мається на увазі матеріальна відповідальність за трудовим правом). Різновидами цивільно-правової відповідальності за порушення законодавства про ПЗФ (за способом обчислення розміру шкоди) можуть бути

¹ Розовський, Б.Г. (1980). Таксовый метод исчисления ущерба в отношениях природопользования. *Советское государство и право*, 2, 42.

² Кравченко, С.Н. (1981). *Материальная ответственность в системе охраны природы*. Киев: Вища школа, 40-42.

³ Басай, В.Д. (1996). *Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушенням*: дис.... канд. юрид. наук. Львів, 52.

⁴ Басай, В.Д. (1996). *Відшкодування шкоди, заподіяної екологічними правопорушенням*: дис.... канд. юрид. наук. Львів, 52.

⁵ Шемшученко, Ю.С., Мунтян, В.Л., Розовський, Б.Г. (1978). *Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды*. Киев: Наукова думка, 196.

таксова відповідальність та відповідальність на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів (згідно із ст. 65 Закону України "Про природно-заповідний фонд України").

Але ні природноресурсове, ні екологічне законодавство не передбачають такси і методики обчислення розміру збитку, заподіяваного усім видам природним об'єктам та їх ресурсам. Тому часто доводиться застосовуватися до загально цивільного методу встановлення розміру шкоди, заподіяної природним об'єктам та природному середовищу. Одною з основних вимог застосування цивільно-правової відповідальності до екологічних правопорушень є повне відшкодування заподіяної шкоди. Так, згідно із ч. 2 ст. 69 природоохоронного закону, особи, яким заподіяно шкоди, мають право на відшкодування неoderжаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. Забезпечення повної компенсації природноресурсової та екологічної шкоди юридичним і фізичним особам може бути досягнуто також відшкодуванням збитків і стягненням неустойки. У таких випадках цивільно-правова відповідальність за правопорушення носить субсидіарний характер, що заповнює прогалини природноресурсового й екологічного законодавства. Тому в подібних випадках норми цивільного права застосовуються для регулювання природно-ресурсових та екологічних відносин, якщо вони не врегульовані спеціальним законодавством.

Порушення законодавства України про ПЗФ тягне за собою, окрім адміністративної, цивільної і кримінальної, ще й дисциплінарну відповідальність. Під цим терміном, згідно зі ст. 140 Кодексу законів про працю¹ (далі: КЗпП), прийнято називати застосування щодо окремих несумлінних працівників заходів дисциплінарного впливу. Така відповідальність має своїм спрямуванням забезпечити дотримання внутрішнього трудового розпорядку і є однією з правових форм примусу, що застосовується до несумлінних працівників за порушення трудового розпорядку та інших обов'язків.

У випадках вчинення дисциплінарної провини, що спричинило матеріальну шкоду довік, може застосовуватися матеріальна відповідальність у розмірах, в порядку та на умовах, передбачених трудовим законодавством. Таким чином, у подібних випадках має місце трудово-матеріальна відповідальність, яка пов'язана з трудовими відносинами, а не майнова цивільно-правова відповідальність, що зумовлювана делікатними зобов'язаннями, передбаченими у цивільному законодавстві. На відміну від цивільно-правової майнової відповідальності, трудово-матеріальна відповідальність працівників за порушення вимог природноресурсового й екологічного законодавства має цілу низку особливостей. Вони полягають у такому:

а) працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі або організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків;

б) при покладанні матеріальної відповідальності трудові права і законні інтереси працівників гарантуються шляхом встановлення відповідальності лише за пряму дійсну шкоду, лише у межах та в порядку, передбаченому законодавством, і за умови, якщо така шкода заподіяна підприємству, установі або організації винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника;

в) трудово-матеріальна відповідальність працівників, як правило, обмежується визначеною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством; при наявності зазначених підстав і умов матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності;

г) на працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, що належить до категорії нормального виробничо-господарського ризику, а також за неотриманий підприємством, установою або організацією дохід та за шкоду, заподіяну працівником, який знаходився в стані крайньої необхідності;

г') працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно відшкодувати її цілком або частково;

д) за згодою власника або уповноваженого ним органу, працівник може передати для відшкодування заподіяної шкоди рівноцінне майно або виправити ушкоджений об'єкт.

¹ Кодекс законів про працю України 1971 р. (з наступними змінами і доповненнями). Відомості Верховної Ради України, 50, 140.

При покладанні трудової матеріальної відповідальності на працівників за природоохоронні правопорушення слід дотримуватися й інших вимог трудового законодавства. Ними, наприклад, є:

- обмеження матеріальної відповідальності межами середньомісячного заробітку;
- визначення меж матеріальної відповідальності у випадках, коли фактичний розмір заподіяної шкоди природним об'єктам перевищує її номінальний розмір: правомірне покладання повної матеріальної відповідальності;

- дотримання вимог визначення розміру шкоди та встановлення порядку її відшкодування тощо.

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, відповідно до ч. 7 ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», за поданням державних органів охорони довкілля згідно з рішеннями їх уповноважених органів позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково. Умови і порядок позбавлення винних посадових осіб і спеціалістів преміальних винагород визначається чинним законодавством. Позбавлення премій за порушення вимог природноресурсового й екологічного законодавства не можна відносити до видів трудової відповідальності. Безумовно, депреміювання є важливим заходом впливу на посадових осіб та фахівців, що спрямовано на забезпечення раціонального природокористування, ефективної охорони довкілля та належної екологічної безпеки. Однак депреміювання за правовим змістом та положеннями трудового законодавства не є мірою дисциплінарної відповідальності. У подібних випадках працівникам не надається те, чого вони не заслужили, що в строго правовому розумінні не є юридичною відповідальністю.

Висновки. Резюмуючи і підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що:

- юридична відповідальність за порушення режиму територій та об'єктів ПЗФ являє собою комплекс заходів дисциплінарної, адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності який потребує вдосконалення;

- розмір такс за порушення природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів ПЗФ України має бути не менш ніж вдвічі більший за розмір такс за заподіяння шкоди іншим природним територіям та об'єктам, що не належать до особливо охоронюваних;

- об'єктивується пропозиція щодо передбачення адміністративної відповідальності за відсутність або неналежне оформлення відповідної документації, яка обов'язково повинна вестися або зберігатися у межах територій та об'єктів ПЗФ відповідно до природоохоронного законодавства України;

- актуалізується необхідність встановлення кримінально-правової відповідальності за необережне знищення або пошкодження особливо охоронюваних природних територій та об'єктів.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha 1991 [Law of Ukraine on Environmental Protection 1991]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [The news of the Verkhovna Rada of Ukraine], 41. art. 546 (1991, June, 25).
2. Zakon Ukrainy Pro pryrodno-zapovidnyy fond 1992 [Law of Ukraine on the Nature Reserve Fund 1992] Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy [The news of the Verkhovna Rada of Ukraine], 34. art. 502.
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dop. stanom na 2 sich. 2016 roku: (ofits. tekst) [The Code of Ukraine on Administrative Offenses: current legislation with amendments and amandaments (official text)]. Kyiv: Palyvoda A.V., 2016.
4. Kryminalnyy kodeks Ukrainy 2001 [The Criminal Code of Ukraine 2001] <[http:// zakon 2. rada. gov. ua/ Laws/ show/2341-14](http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/2341-14)>(2001, April, 5)
5. Andreytsev, V. I. (1996). *Ekolohichne pravo: kurs lektsiy: navch. posibnyk* [Environmental law: course of lectures: Manual]. Kyiv: Venturi, 202.
6. Havrysh, S.B. (1994). Uholovno-pravovaya okhrana pryrodnoy sredy Ukrainy. Problemy teoryy y razvytye zakonodatelstva: Monohrafiya [Crimina-legal protection of the natural environment of Ukraine. Problems of theory and development of legislation: Mononraph]. Kharkiv, 101-102.
7. Shevchenko, YA.M. (2004). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs: Pidruchnyk.: U dvokh tomakh* [The Civil law of Ukraine. Academic course: Tutorial: In Two volumes]. Kyiv: Vydavnychyy Dim "In Yure", 436.
8. Kravchenko, S. N. (1981). *Materyalnaya otvetsvennost v systeme okhrany pryrody* [The material response in the nature protection system]. Kyiv: Vyshcha shkola, 40-42.

9. Zavorodnya, V.M. (2004). Maynova vidpovidalnist za porushennya lisovoho zakonodavstva: avtoref. dys.... kand. yuryd. nauk: Spec. – 12.00.06. [Property liability for violation of forest legislation: thesis for PhD degree in Legal Science] Kyiv, 22.
10. Kolbasov, O.S. (1976). *Ékologyya: polytyka – pravo. Pravovaya okhrana pryrody v SSSR* [Ecology: politics – law. Legal protection of nature in the USSR]. Moscow: Nauka, 99-100.
11. Rozovskyy B.H., (1980). Taksovyi metod yschyslenyya usherba v otnoshennyakh pryrodopolzovanyya [Taxation method of damage calculation in nature use relations]. *Sovetskoe hosudarstvo y pravo* [Soviet state and law], 2, 42.
12. Kravchenko, S. N. (1981). *Materyalnaya otvetstvennost v systeme okhrany pryrody* [Material responsibility in the nature protection system]. Kyiv: Vyshcha shkola, 40-42.
13. Basay, V.D. (1996). Vidshkoduvannya shkody, zapodiyanoi ekolohichnymy pravoporushennyam: dys.... kand. yuryd. nauk: Spetsialnist 12.00.06 [Compensation for damage caused by environmental violations: thesis for PhD degree in Law. spec. 12.00.06]. Lviv, 52.
14. Shemshuchenko, YU.S. (1978). Yurydycheskaya otvetstvennost v oblasti okhrany okruzhayushchey sredy [Legal responsibility in the field of environmental protection]. Kyiv.: Naukova dumka, 196.
15. *Kodeks zakoniv pro pratsyu Ukrayiny 1971 z nastupnyimi zminamy i dopovnennyamy* [The Labor Code of Ukraine, 1971, with amendments and supplements]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The news of the Verkhovna Rada of Ukraine], 50. art. 140 (1971, December, 10).